

NARCISSOS OG OS

En anmeldelse af *Narcissismens kultur* af Christopher Lasch, Gyldendal, 1982

Per Kristensen, Birger Steen Nielsen & Elo Nielsen

Narcissos foretrak at gå på jagt og strejfe om i skovene i stedet for at tjene kærlighedsguden: Han var en vild, en rebel.

Friedrich Wieseler 1856

I

Med satanisk kærlighed blev Christopher Lasch's moderne udgave af "Aftenlandets undergang": "Narcissismens kultur" markedsført her i bladet* med ugens essay den 24. maj. At det var med *kærlighed* fremgår uden videre af essayets indramning. I såvel forsidehenvisning som essayindtroduktion præsenteres Lasch's bog som en gennemskrivning af Informations *yndlingstema*: "Venstrefløjens krise". Lasch's bog er "et opsigtsvækkende værk om 1968-generationen, der kaldte sig revolutionær, men i virkeligheden gik kapitalismens ærinde".

Vi har nu ligefrem en historieprofessors ord for, at "det såkaldte nye venstre og kvindebevægelsen efter 68 i virkeligheden har repræsenteret en slags ideologisk fortrop" for opløsningen af den kapitalistiske civilisation til en narcissistisk kultur.

At kærligheden er *satanisk* viser sig først, når man ser efter, hvordan uddraget af Lasch's bog er redigeret – og altså derfor også kun, hvis man i forvejen kender bogen. Essayet er sammenstykket som et potpourri over *highlights* fra Lasch's "værk". Og som sådant udstiller det ubarmhjertigt karakteren af Lasch's projekt – som det i hans omfattende materialespækkede bog kan være sværere umiddelbart at få øje på. Lasch insisterer på historisk refleksion, personlige erfaringer, moral og kritik. Men deraf er der ikke mange spor i hans fejende signalementer og domfældelser af alskens kulturelle og samfundsmæssige fænomener. Lasch skriver en flot, all-round lærd prosa, gennemtrængt af et voldsomt ressentiment. Men i stedet for analyse og for omgang med modsigelser præsenteres vi for en guirlande af retoriske figurer. Det er en prosa, der bestandig bevæger sig væk fra det, den taler om, distancerer sig. Ingen involvering, ingen selvrefleksion, intet begrebsarbejde. Denne type kulturkritik tager sig radikal ud, den gør sig umiddelbart godt i kulturdebatten, men den er i selve sit anlæg uforpligtende og afpolitiserende. Og det er ærgerligt, for en række af de problemer, Lasch tumler med, er vigtige nok, ligesom hans inten-

---

* Artiklen blev oprindeligt bragt i dagbladet Information d. 21. juni 1982.

tion om at udfolde en kulturkritik, der er såvel psykoanalytisk som samfundskritisk funderet, er det.

II

”Narcissismen” er den centrale kategori hos Lasch. Det er et begreb, som han har hentet fra psykoanalysen, men som i hænderne på ham bliver et teoretisk tryllemiddel der skaber enhed i den forvirrende mangfoldighed af sociale, kulturelle, æstetiske, moralske og psykiske forfaldssymptomer, som han ser sig omgivet af.

I Lasch’s ”proces mod narcissismen”, er det ”vore dages psykologiske menneske”: ”den nye narcissist”, der sidder på anklagebænken. *Igennem* denne proces fører Lasch sin proces mod det ”narcissistiske samfund”, men nogen egentlig samfundsanalyse finder man ikke hos ham. Han *taler* godt nok ind imellem om (monopol)kapitalisme; forsøger i bogen at afgrænse sig fra en konservativ kulturkritik netop ved at henvise til, at *han* fastholder forbindelsen mellem udviklingen af monopolkapitalismen og udbredelsen af de fænomenener (bureaukrati, et terapeutisk menneskesyn, familiens opløsning osv.), som hans og den konservative kulturkritik på tilsyneladende samme måde vender sig imod; men denne henvisning forbliver en besværgelse, intetsteds *fremstilles* denne forbindelse. Og denne mangel kan ikke begrundes med, at Lasch’s ærinde umiddelbart er et andet: selve hans analytiske tilgang er anlagt på en sådan måde, at den spærrer for en samfundskritisk analyse.

Lasch vil have ram på det hele på én gang: menneskene, kulturen og samfundet. Det hele er narcissistisk. Men når et begreb på denne måde skal betegne det hele, fører det til, at det ikke længere betyder noget særligt. Hans teoretiske forståelse af sammenhængen mellem samfundsmæssig bevægelse og subjektivitet svinger uformidlet mellem ekstremerne subjektivismen og objektivismen: samfundet afspejler individet, der afspejler samfundet. ”I et narcissistisk samfund afspejler den kulturelle nedvurdering af fortiden pauverheden i narcissistens indre liv”. Lasch’s tankeform undviger det besværlige begrebsarbejde, der er nødvendigt for at udarbejde en konstitutionsanalyse, dvs., en fremstilling af de konkrete *formidlinger* mellem individ og samfund. Og konsekvensen er fatal: i Lasch’s forståelse etableres der en slet identitet mellem individ og samfund. Teoretisk fordobler og fikserer han således en bestemt realhistorisk *tendens*.

Denne udslettelse af spændingsforholdet mellem individ og samfund korresponderer med en endimensionalisering af analysen til begge sider: hverken den samfundsmæssige bevægelse eller individualiteten tænkes i deres konkrete modsigelsesfuldhed. Dermed berøver analysen sig også ethvert fundament for sin kritik, hvilket kommer til udtryk i blandingen af kulturpessimisme og moralisme. Mest af alt minder Lasch i sin heroiske påberåbelse af de gode gamle dyder: dygtighed, mod, flid, moral osv., om en ensom *frontier*-pioner – i et for sent århundrede.

Med denne position falder Lasch bag om den mest perspektivrige del af de sidste 15 års politisk-psykologiske diskussion, inklusive den del, hvor narcissiseproblematikken har stået i centrum. Det er en diskussion, der har sine rød-

der helt tilbage til 30'ernes diskussion af forholdet mellem psykoanalyse og marxisme, hvor den fik sit første markante gennembrud som led i kampen mod fascismen. Sit andet markante gennembrud fik den som kritisk teori inden for studenterbevægelsens rammer i 60'erne og 70'erne.

I begge disse kritiske gennembrudsperioder stod diskussionen i den emancipatoriske kamps og politiseringens tegn. Teoretisk drejede det sig netop grundlæggende om at fastholde subjektet som et – foranderligt – samfundsmæssigt produkt, men uden at ende i en position, hvor subjektiviteten var identisk med eller gik op i de samfundsmæssige strukturer. Gennem en teoretisk og praktisk kritik af subjektiviteten skulle konturerne af den politiske modstands subjektive grundlag frilægges.

Lasch citerer selv dele af denne tradition, men han synes ikke at have lært af den – hverken af dens fejltagelser eller præciseringer. Med den konsekvens, at kritikken hos ham og hans "elever" står i fare for at ende på den rene moralismes og psykologiserings overdrev.

III

Når vi vender os så skarpt imod Lasch's form for kulturkritik har det i hvert fald to grunde. For det første repræsenterer Lasch i næsten eksemplarisk form en aktuel tendens i kulturkritikken, der allerede har en bred resonans ikke blot herhjemme, men også i de fleste andre vesteuropæiske lande og i USA. Det er en afpolitiseringstendens, en opløsning af samfundskritik i kulturkritisk melankoli. Men for det andet forholder det sig jo tillige sådan, at Lasch's overvejelser og teoretiske referencer ikke blot er "forkerte" og "ubrugelige". Han "har fat i noget". (Og det er selvfølgelig *også* baggrunden for den betydelige genklang, hans bog har vundet). For så vidt rummer Lasch's kulturkritik en dobbelt udfordring til en kritik fra venstre: *hans* kritikform og kortslutninger må kritiseres, men hans tematiseringer og arbejdsintentioner må samtidig udfoldes anderledes: rigtigt. Et sådant svar fra venstre bliver umiddelbart ikke så flot som Lasch's "all-embracing sweep" (som det hedder i en bagsideanbefaling på den engelske udgave). Det må være forpligtet på virkeligheden på en helt anden måde end Lasch, og derfor også umiddelbart være mere beskedent. Det må have karakter af mange svar, kunne omgås med ufærdigheder og modsigelser, og ikke lade sig friste til, kontemplativt, at søge enhed i verden ad teoretisk vej.

IV

Et godt eksempel på, hvordan Lasch's arbejdsmåde forflygtiger vigtige problemer, er hans venstrefløjskritik. Lasch anslår et prekært tema, nemlig tendensen til en sammenfiltrering af det nye venstres samfundskritik, progressivitet og det kapitalistiske samfunds egen, indre kulturelle udviklingsdynamik: "moderniteten". Sådanne sammenfiltreringer findes. Og de er særdeles vigtige at diskutere. De repræsenterer en integrations- og traditionaliseringsproblematik, der i hvert fald her til lands formodentlig er langt mere central end diskussionen om stalinistiske tendenser på venstrefløjen.

Stalinismen har ingen historisk tradition i Skandinavien, og den er herhjemme i dag også et ideologisk randfænomen. Sammenfiltreringen mellem en progressiv kapitalisme- og kulturkritik, kulturrevolutionære bestræbelser på den ene side og på den anden side: kapitalismens egen dynamiske "fornyelsesproces" – det er derimod en problematik, der er forankret i selve den samfundsmæssige bevægelses centrum. Og som i allerhøjeste grad også har at gøre med den dominerende tendens i den skandinaviske arbejderbevægelse: socialdemokratismen.

Hvornår og hvorfor slår solidaritet om i social kontrol, emancipatoriske bestræbelser i pragmatisk tilpasning? Hvorfor er det så svært at få kærlighed, lidenskab og individuel autonomi til at hænge sammen? Og personlig og politisk identitet? – Det er rigtignok problemer på og for venstrefløjen. Men det er ikke først og fremmest venstrefløjens problemer, forstået på den måde, at de skulle være udsprunget af en falsk, dybest set konformistisk frigørelsesideologi. For at forstå sådanne vanskeligheder, må man vende blikket i en anden retning end Lasch gør, nemlig mod *hverdagslivet*, mod konkrete erfaringsprocesser og erfaringsblokeringer. Det er på *dette* niveau: i sammenstødet mellem den kapitalistiske gennemarbejdning af hverdagslivet og de som regel for spredte og isolerede forsøg på at organisere en modstand herimod, at de omtalte sammenfiltringer produceres. Og det er også i forhold hertil, at en kritisk udredning må foretages. Men det interesserer åbenbart ikke Lasch. Han beskæftiger sig nemlig overvejende med disse vanskeligheder, for så vidt som de kaster skygger i den borgerlige offentlighed. 68-bevægelsen kritiseres gennem udvalgte "navne"s skiftende litterære selvfrestillinger. Og herudfra foretages der så vage, men alligevel kategoriske generaliseringer. Således f.eks. Lasch om Jerry Rubin: "Som så mange tidligere yderliggående, er det kun lykkedes ham at sætte sine nye terapeutiske slagord i stedet for de politiske, som han plejede at deklamere med samme foragt for deres indhold". Meget muligt; men det er dog relativt uinteressant (om end "sensationelt"). Vi er enige i, at man må kritisere en bevægelse fra politisk kritik til terapeutisk selvhelbredelse. Men det kræver, at man går ind i og undersøger denne bevægelses struktur. Det gør Lasch imidlertid ikke for alvor, måske fordi han ville få sværere ved at distancere sig fra og afskrive hele "68-generationen", det ny venstres politiske projekt, som: "i virkeligheden" ikke-revolutionært.

Progressive ideer og modstandsforsøg, der forbliver udfoldede og delvis isolerede, kan tilegnes af kapitalen. Det er en krank skæbne, en bitter erfaring – men kan dog kun føre til at man forsøger at fastholde en permanent kritisk selvrefleksion. Ikke at man desillusioneret trækker sig tilbage fra overhovedet at *gøre* mod-erfaringer. Men netop det forekommer os at være konsekvensen af en position, der vil *reducere* det ny venstre og kvindebevægelsen til *en bloc* at have været murbrækker for senkapitalismens egen modernitet. Det er udtryk for en kritik fra oven – og udefra.

Det er da også karakteristisk, at det "vi", der undertiden dukker op hos Lasch, synes at være rent retorisk. Det betyder ikke *dig* og *mig*, men "dem". Denne udenforstående position som "iagttagere af nutidens kulturelle scene" udtrykker sig også i kritikens affektive grundtone. Eller rettere: i dens mangel på affekt. Ingen vrede, ingen smerte, i grunden kun håbløshed – og indirekte,

så at sige i form af et negativt kontrastbillede, en heroisk selv fremstilling. Hvem sagde modernitet?

V

Den grundstruktur i Lasch's kulturkritik, som vi har skitseret ovenfor, kan man følge ind i hans centrale begreber. Det vil vi vise i forhold til hans konstruktion af "vor tids menneske", "den nye narcissist". Lasch tager sit udgangspunkt i, at der i det kliniske billede (for så vidt, som det relaterer sig til psykoanalytisk erfaring) i de senere årtier har afdækket sig en forskydning væk fra de klassiske psykoneuroser (hysteri, tvangsneurose) i retning af, at såkaldte narcissistiske forstyrrelser får en voksende betydning. Det, der i første omgang interesserer os, er, hvordan Lasch med afsæt i et bestemt begreb fra den psykoanalytiske klinik, "patologisk narcissisme" konstruerer "vor tids mennesketype". Han skriver: "Efter princippet om, at patologi er en forstærket udgave af normalitet, burde 'den patologiske narcissisme', der findes i karakterforstyrrelser af denne art, fortælle os noget om narcissisme som socialt fænomen." De psykoanalytiske undersøgelser af narcissistiske forstyrrelser "skilddrer (...) en personlighedstype, som i noget afdæmpet form burde være umiddelbart genkendelig for iagttagere af nutidens kulturelle scene: ferm til at manipulere det indtryk han gør på andre, glubende efter beundring, men fuld af foragt for dem, han manipulerer til at give sig den; umættelig efter følelsesmæssige oplevelser, som kan udfylde et indre tomrum: skrækslagen for alderdom og død".

Sådan kan man ikke fornuftigt, dvs., i et historisk materialistisk perspektiv, omgås med psykoanalytiske erfaringer og begreber.

Denne type konstruktion trækker radikaliteten i de freudske tematiseringer tilbage – selv om den i bestemte dimensioner faktisk kan påberåbe sig forståelsesformer, der allerede er anlagt hos Freud selv.

Det var en af Freuds epokegørende erkendelser, at der består en indre sammenhæng mellem "normalitet" og "patologi". Der er ingen vandtætte mure mellem "sunde" og "syge". Psykoanalysen åbnede muligheden for at tænke neurosen (patologien) som en særlig individuel tilspidsning af almene modsigelser: den samfundsmæssige modsigelsesfuldhed reproducerer sig i subjektet. Subjektivitet konstitueres under de gældende samfundsmæssige betingelser som *beskadiget*. Netop som kritik af subjektiviteten får psykoanalysen relevans for et historisk materialistisk projekt.

Men denne indsigt betyder på ingen måde, at "normaliteten" patologiseres (ligesom den netop også indebærer, at "neurotiker" ikke blot er neurotisk, eller "psykotiker" blot psykotisk osv.). I stedet for en konformistisk sondring mellem normalitet og patologi, satte Freud en bestemmelse af den konkrete individualitet som en "dialektisk enhed af beskadigede og ikke-beskadigede strukturandele". Holder man ikke fast i denne bestemmelse, åbner man netop for en patologisering af subjektiviteten og dermed lige præcis for det "terapeutiske menneskesyn", som Lasch med rette vender sig så stærkt imod – men altså selv reproducerer i sine grundlæggende kategorier. Begrebet om "den nye narcissist" er et udtryk for en teoretisk kortslutning. Det står lige

langt fra at fastholde individualiteten i dens aktuelle samfundsmæssige sammenhæng som i dens livshistoriske konkrethed.

VI

Historikeren Lasch's kulturkritiske moralisme er reelt båret frem af en mangel på konkret historisk refleksion. Kun i forhold til en pragmatisk fremskridtsforestilling, der forstår alt "nyt", som bedre end alt "gammelt", har hans position en vis substans. Men grundlæggende er hans kulturkritik *restaurativ*: den sigter mod moralsk og psykologisk at genoprette det, der har mistet sit samfundsmæssige grundlag.

For Lasch synes historien nærmest at være et abstrakt rum, hvor man mere eller mindre vilkårligt kan udskifte kulisser, repertoire, rollebesætning osv. Kulturen (i betydningen: ideologier, moral osv.), er den samfundsmæssige udviklings motor. Den kapitalistiske civilisations forfald, den kulturelle traditionsopløsning, fremtræder, som om den nærmest er drevet frem af de venstre-intellektuelles arbejde. Som om f.eks. det forhold, at kristendommen i dag er en død ideologi, i det væsentlige skulle skyldes den venstreradikale religionskritik!

Men Lasch's position indebærer ikke blot en fordrejet forestilling om, hvordan kulturen og samfundet bevæger sig. Den indebærer også en udviskning af modsigelser i de aktuelle udviklingstendenser, og dermed af historiske *muligheder*. (En udviskning, der i øvrigt korresponderer med en afproblemativering af de gode, gamle former).

Men det er netop disse muligheder en kulturkritik fra venstre må afsøge. Lasch har naturligvis ret i, at man ikke blot begejstret skal efterplapre den kapitalistiske samfundsmæssiggørelses opløsning af borgerlige og førborgelige traditioner. Men traditionsopløsning er ikke kun opløsning, det er også *frisættelse* af historisk nye muligheder! Og det er *her*, det ny venstre har sit historiske sted. I en usikret og usikker afsøgning af disse muligheder. Og i denne afsøgningsproces er der al mulig brug for en permanent (selv)kritik. Men netop det, er Lasch's bandbulle ikke. Den sigter snarere mod at ugyldiggøre det ny venstre som historisk projekt. Hos Lasch reduceres det ny venstre næsten til et *udtryk* for den kapitalistiske civilisations krise og forstås ikke som et modsætnings- og ofte smertefuldt *arbejde* i denne krise.

VII

Kapitalismen opløser ubønhørligt kulturelle traditioner. Det samfundsmæssige liv organiseres gennem vareform og stat. Som enkeltstående individer erfarer vi umiddelbart denne proces som mangel, som kulturel og social odelæggelse. rådvildhed. Men den sætter tillige muligheder for et nyt kulturelt og samfundsmæssigt udfoldelsesrum, en historisk ny frihed til selv – dvs., individuelt og kollektivt – at finde nye former for vores samfundsmæssige og personlige liv, og det vil også sige til at opbygge substantielle værdisystemer. *Identitet*, det gælder både kulturelt og psykologisk, er ikke længere noget, der ligger fast, og som derfor blot og bart skal videreføres og overtages.

Identitet må i dag konstant genopbygges, afprøves, tages op til revision, forandres. Det er ikke i sig selv identisk med frigørelse, men det betyder en udvidelse af det, man kan forvente sig, af det man kan længes efter. Og det kan blive et motiv til individuelle og kollektive emancipationsforsøg.

Men en anden tendens træder stærkere frem: som umiddelbar individuel skæbne kan erfaringen af de mange muligheder, men tillige af disses fjerne karakter og til tider utydelige og urealistiske indhold, føre til lammende depressioner over de manglende muligheder for at leve op til virkelighedens drømmeagtige strøm af selvrealiseringsstilbud. Den kapitalistisk formidlede "kultur"s uvirkelighed erfares som subjektiv uformåenhed. Her har et socialpsykologisk begrundet begreb om narcissistiske oplevelsesmåder sin plads. Skuffelsen over de løfterige ydre objekters og situationers urealistiske krav fører til depressiv indadvending, til fiksering til indre "grandiose", i en vis forstand upersonlige fantasier og drømme, som så igen kræver ydre objekter og iscenesættelser for at kunne fastholdes.

En uformidlet dominans af narcissistiske oplevelsesmåder signalerer med andre ord en voldsom sårbarhed over for virkelige eller fantaserede krænkelser. Der er ikke tale om en selvtilfreds "spejlen sig" i omverdenen, men snarere om en permanent utilfredsstillet søgen efter et selv billede, hvori man endelig engang kunne *have* sig selv, en søgen der kommer til udtryk som en umættelig *objekthunger*. I omgangen med genstande og personer sker der en udviskning af disses sociale og menneskelige konturer.

Indførelsen af narcissismebegrebet i denne sammenhæng markerer altså konstitueringen af et stykke "uvirkelighed", (selv-)destruktivitet i individerne. Men "narcissistiske oplevelsesmåder" rummer endnu et moment. Der er tale om oplevelses- og bearbejdningsmåder, der i deres formbestemmelse er udtryk for en dybtgående spaltning og beskadigelse af subjektiviteten, men som samtidig "opbevarer" en kritisk brod *mod* denne skæbne, og dermed mod en socialitet, der også reproducerer sig gennem en uforsonlig opsplitning og forarmelse af (kropsligt forankret) fantasi og intellektualitet. Heri ligger der et potentiale, hvis sprængkraft man kan ane, når narcissistiske oplevelsesmåder begynder at blive udfoldet i – indtil videre som regel subkulturelt isolerede – modoffentlighedsformer.

VIII

Hos Lasch og de kulturkritikere, der følger i hans spor, har narcissisme-problematikken helt strøget denne vanskelige dobbelthed af sig. Den udgør det tilsyneladende videnskabelige grundlag for en uhæmmet moralisme, hvor den kritiske brod ensidigt rettes mod individerne og egentlig ikke længere mod samfundsstrukturen. I forhold til denne i mere end en forstand personfikserede argumentationsform, må man begynde et andet sted. Strengt taget må man sige: *Der findes ikke narcissister*. Narcissisme er ikke et begreb for en konkret personlighedsstruktur. (Bl.a. denne pointe ligger der også i Freuds valg af en *mytologisk* figur som begreb). Narcissisme er i psykoanalysen et metapsykolo-

gisk begreb til beskrivelse af psykiske ønskedannelser (ubevidste og forbevidste oplevelses- og bearbejdningsmåder), et element i den dynamisk model, der arbejder med energibesætninger og -forskydninger i forhold til indre, psykiske repræsentanter. Hos Lasch m.fl. sker der det, at dette metapsykologiske begreb udtyndes, sniger sig ind i dagligsproget – for så til sidst at træde frem som en slags sociologisk adfærdskategori med normative overtoner. Men psykoanalysen er netop ikke en iagttagelsesvidenskab. Det er ikke *adfærd*, der er dens egentlige genstand, men derimod de *fantasier* og *motiver*, der ligger til grund for vores handlinger. Det er en sådan behavioristisk forvanskning af psykoanalysen til adfærdsvidenskab, der er den teoretiske forudsætning for Lasch's usolidariske og moraliserende kritik.

Men dertil kommer så også den forkortede forståelse af selve narcissisme-problematikken, hvor "narcissisme" hos voksne mennesker pr. def. er patologisk. Og denne reduktion kan ikke alene forstås som begrundet i en bestemt teoretisk (mis)forståelse. Det er snarere, i hvert fald: også, tale om, at Lasch's erkendelsesinteresse medfører en vilkårligt ensidig og selektiv læsning af den psykoanalytiske narcissismediskussion. For man behøver nemlig ikke at anlægge et mere omfattende, historisk materialistisk (eller blot socialpsykologisk) perspektiv på denne problematik, (sådan som vi et par gange har antydet det ovenfor), for at forstå, at narcissisme ikke i sig selv er identisk med patologi eller moralsk dårlighed. Følger man med henblik på denne side af problematikken den måske mest fremtrædende (og rigtignok også omstridte) af de nye psykoanalytiske narcissismeteorikere, Heinz Kohut, kunne man sige: Narcissisme er ikke noget, man slet og ret skal "komme over"; den skal derimod gøres realistisk, men er som sådan så også uundværlig. (Dette er i øvrigt en almen psykoanalytisk erkendelse: barnlige oplevelsesmåder er ikke noget blot forbigående, men en blivende virkelighed i os, og ikke kun i form af "gentagelsestvang"). I realistisk form fremtræder de grandiose "almagtsfantasier" som initiativlyst, glæde ved egne aktiviteter, selvagtelse og selvbevidsthed. Udviklingen af "idealiserende identifikationer" er afgørende for udviklingen af indfølelse, direkte som evnen til at kunne føle med eller forstå andre mennesker, men f.eks. også kreativt som evnen til at sætte sig ind i og gennearbejde nye og hidtil fremmede tanke- og genstandsområder – og at gøre det på en sådan måde, at man både kan tåle og produktivt bruge andres kritik i stedet for at opfatte den som angreb rettet mod ens person. Således er "narcissisme" også glæden ved at kunne noget, ved at blive brugt af andre, føle sig værdsat.

Lasch kan kun tænke den narcissistiske idealiserende identifikation som et autoritært, angstbetonet forhold. Men i narcissistiske idealiseringer kan der også ligge en styrke, en kraft til at omgås med sine indre modsigelser, til at udfolde sine – også narcissistiske – ønsker og fantasier produktivt og offensivt (i betydningen: selvinvolverende, ikke: afgrænsende, selvfaskærmende). Er sådanne positive idealiseringer imidlertid umulige for én, bliver resultatet uopfyldte, diffuse længsler, der må tales i defensiv tilbagetrækning fra verden; eller bemestres i en – tendentielt hensynsløs – beherskende omgang med verden.

IX

Indarbejdelsen af psykoanalytiske forståelsesformer i en samfunds- og kulturkritik skærper kravet til en sådan kritik om *også* at udarbejde sig som et stykke *selvrefleksion*. Lasch's kritik følger den modsatte vej: tilsyneladende i clinch med alt muligt, er den dog bestemt af berøringsangst. Det er foruroligende, at denne type kritik kan have en så omfattende gennemslagskraft, som det tilsyneladende er tilfældet. Det er virkelig et udtryk for den borgerlige kulturs selvødelæggelse, når sådanne blandinger af håbløshed og elitær selvforståelse kan fremstille sig og anerkendes som en radikal kritik. Christopher Lasch burde man stille et personligt spørgsmål: Hvordan kan man skrive 250 siders kritik af "de andre", af "den narcissistiske kultur", hvordan kan man fra den selvtilfredse udenfor-stående iagttagers position folde sin fordømmende fortolkningskompetence ud over alle og ingen – uden at opdage, at det her også angår én selv? Måske Lasch så ville tøve med at give svaret: "Det er, fordi jeg er narcissist."

LITTERATUR

Ovenstående bygger bl.a. på

ZIEHE, T. 1981, At ville elske sig selv uden at kunne. Imod en sociologisk forkortning af diskussionerne om den nye socialisationstype. *Kontext* 42.

ZIEHE, T. & STUBENRAUCH, H, 1982. *Plädoyer für ungewöhnliches Lernen*. Rowohlt.